

XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA ÇERKEŞ KAZASININ SOSYAL DURUMU

Ahmet YURTSEVEN¹

ÖZET

Kuruluş yıllarından itibaren tedricen bir gelişme kaydederek klasik nizamını oluşturmuş olan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın başlarından itibaren de yapmış olduğu yeniliklerle öncesinden tamamen farklı bir döneme adım atmıştır. Tanzimat olarak adlandırılan bu yeni dönemde değişik alanlarda yenilikler yapılmıştır. Bu süreçte yapılan yeniliklerin en önemlisi sosyo-ekonomik alanda gerçekleşmiş olan vergi uygulamasıdır.

Tanzimat Fermanı'nda söz konusu olan verginin altyapısı, “kazanca göre vergi” ilkesinden yola çıkılarak II. Mahmut döneminde hazırlanmış; üretilen ürün üzerinden, meslek ve sanatkârlıktan alınan vergiler, temettü vergisi veya kısaca vergi adı altında birleştirilmiştir. Tanzimat'ın uygulanacağı eyaletlerde Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile hane reislerinin ilgili kayıtları tutulmuş ve elde edilen tüm bilgilerin kaydedildiği temettüat defterleri oluşturulmuştur. Temettüat defterlerinden birisi de Çerkeş kazasına ait Çerkeş temettüat defteridir. Bu çalışmada söz konusu defterin sosyal yönü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çerkeş Temettüat, Temettüat implemented, İhtisap in Ottoman Empire

¹ Yrd. Doç. Dr. Ahmet YURTSEVEN, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, ahmetyurtseven59@gmail.com

THE SOCIAL CIRCUMSTANCES OF ÇERKEŞ TOWN IN THE MID NINETEENTH CENTURY

Ahmet YURTSEVEN

ABSTRACT

Ottoman state, *since its foundation constituted the classic scheme by an increased progress*, stepped into a different period that included reform from the beginning of the 19th century. This new period expressed Tanzimat that the reforms were made in various fields. The most important reform in this process was tax collection which took place in the economic field.

The infrastructure of this tax collection was prepared in the II. Mahmut Period that the tax was collected from annual earnings of the tradesman and the craftsman and these taxes was combined under the temettu tax or tax. After proclamation of the Tanzimat Fermanı, records were taken from head of household, and the temettuat books were created. One of the temettuat books is temettuat book of Çerkeş. In this study, social dimension of Çerkeş's temettuat book is discussed.

Keyword: Çerkeş Temettuat, Temettuat implemented, İhtisap in Ottoman Empire

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin büyümesi XVII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu yüzyıldan itibaren, tımar sistemi bozulmaya başlamış ve diğer çözümler bunu izlemiştir. Devlet yöneticileri aksaklıkları ve sıkıntıları gidermek için çeşitli çarelere başvurmuşlar, ancak köklü netice alamamışlardır.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik sıkıntılar kendini ağırlıklı olarak hissettirmeye başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından önceki son elli yıllık dönem, devletin en ağır sıkıntıları çektiği dönemdir. Bu dönemde, devlet idarecilerinin aldıkları tedbirler arasında mali konulara ağırlık verildiği dikkat çekmektedir. İrad-ı Cedide Hazinesi, Zahire Hazinesi, Zahire Nazırlığı, Hazine-i Amire, Tersane Hazinesi, Maliye Nezareti vs... Kısaca Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde önemli bir

yapılanmaya gidildi, devlet kurumlarına çekidüzen verilmeye çalışıldı; mali, askeri, sosyal ve ekonomik alanları kapsayan ıslahatlar yapıldı.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde düzenlenen temettüat tahrir çalışmaları, dönemin idarecilerinin devletin kurumlarına çeki düzen vermek amacıyla yapacakları ıslahatların ve devletin diğer harcamalarının finansmanını karşılamaya yönelik gelirlerin devlet hazinesine doğrudan girmesini sağlayabilme faaliyetleridir.

Tanzimat yöneticileri verginin tabana yayılması için gayret gösteriyorlardı. Bu yüzden her şeyin kayıt altına alınmasını, mevcut vergilerin sayılarının azaltılmasını ve vatandaşın gelir ve kazancı esas alan tek bir vergi konulmasını istiyorlardı. Bu amaçla, 1826 yılında yürürlüğe konulan ihtisap vergisi, yeniden düzenlenerek “ancemaatın vergisi” adıyla Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yürürlüğe konuldu. Verginin tabana yayılmış olarak herkesten alınabilmesi için vergiye esas alınacak birimler olan emlak, mal ve kazancın tespitini yapmak için çeşitli ön çalışmalar yapılmış ve neticede “ahalinin mal, emlak ve arazisinin ve temettüatının miktarını açıklayan defterler” ortaya çıkmıştır.

Tanzimat'ın uygulandığı yerlerden birisi de Ankara eyaletidir. Bu itibarla çalışmamızın esasını teşkil eden defter Ankara eyaletinin Çankırı sancağına bağlı ML. VRD. TMT. d kodlu ve 00666 sıra nolu, 505x17,5 ebadında 1261 tarihli Çerkeş kazasına ait temettüat defteridir. Bu çalışma ile Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'nde kayıtlı bulunan Çerkeş temettüat defterine göre, XIX. yüzyılda Çerkeş kazasının sosyal durumu aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kırsal kesimini oluşturan yerleşim birimleri, bilhassa az nüfuslu kasaba ve köyler yeterince araştırılmamıştır. Bu yönde yapılmış olan çalışmalar ve bundan sonra yapılacak çalışmalar, Osmanlı taşra idaresini çeşitli yönleri ile aydınlatacaktır. Çeşitli köy ve kasabaların bilinmeyen yönleri ortaya konulacak ve yetkililere söz konusu yörelere ait yapacakları çalışmalarda katkı sağlayacaktır.

Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivinde bulunan temettüat defterleri serisinin tasnif edilip araştırmaya açılması oldukça yenidir.

Çalışmamızda önce Çerkeş kasabasının tarihi hakkında kısa bilgi verildi. Sonra, ikinci başlık altında temettüat defterlerinin hazırlanmasının arka planı incelenip temettüat tahrirleri hakkında bilgi verildi. Daha sonra,

Çerkeş Kazasına ait düzenlenmiş olan temettüat defterinin demografik ve sosyal yönü ve bu maksatla oluşturduğumuz tablolar yardımıyla incelendi.

1. TARİHTEN GÜNÜMÜZE ÇERKEŞ

Bu başlık altında Çankırı'ya bağlı Çerkeş Kazasının tarihi geçmiş hakkında ve günümüzdeki sosyo-ekonomik durumu hakkında kısaca bilgi veriliyor.

1.1. Günümüz İtibariyle Çerkeş

Çerkeş'in İklimi: Batı Karadeniz Bölgesinin güneyi ile İç Anadolu Bölgesinin kuzeyinde yer alması nedeniyle Çerkeş, her iki bölgenin de özelliklerinin taşımaktadır. Kışları soğuk ve kar yağışlı yazlar ise kuraktır. Karasal iklimin hüküm sürdüğü ilçede halkın geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarım üretimi yaygındır. En çok tiftik keçisi beslenmektedir.

Günümüzde Çerkeş, Cumhuriyetin kurulması ile birlikte vilayet olan Çankırı'nın 11 ilçesinden birisidir. Çankırı'nın 115 km kuzeybatısında yer almaktadır. 990 km² alanı kapsamakta, bağlı bulunduğu il merkezine 85 km ve Ankara'ya 128 km uzaklıkta olan kasabanın Merkez ve Saçak beldesi olmak üzere 2 belediyesi vardır. Bu belediyelerden Çerkeş Belediyesi sınırları dâhilinde 10, Saçak Belde Belediyesi sınırları içerisinde de 2 mahalle bulunmaktadır. Ayrıca kasabanın 51 köyü ve bu köylere bağlı 40 mahallesi bulunmaktadır.

1990 nüfus sayımına göre ilçenin nüfusu 22 145 olup bunun 8 579'u ilçe merkezinde ve 12 566'sı da köylerdeki nüfusu oluşturmaktadır. 2000 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre ilçenin nüfusu 29 619 olup bunun 15 536'sı ilçe merkezinde ve 14 083'ü ise köylerdeki nüfusu oluşturmaktadır. 2 008 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre ilçenin nüfusu 14 601'dir. Bu rakamın 8 572'si ilçe merkezinin nüfusunu gösterirken, 6 029'u da köylerin nüfusunu göstermektedir(TÜİK. 2013; 84,92). Son üç genel nüfus sayımının Çerkeş Kasabasına ait bu rakamlara bakarak değerlendirmek istersek, ilçe merkezinin nüfus artış hızının köylerin nüfus artış hızına göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Hatta köylerde nüfusun artmadığı, bilakis azalmakta olduğu belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu da bizlere köylerden ilçe merkezine doğru bir göçün yaşandığını göstermektedir.

Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre ise Çerkeş ilçesinin 2015 yılında toplam nüfusu 16 539 olup bunun 9 357 kadarı ilçe merkezinde ve 7 182 kadarı da belde ve köy yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. (TÜİK, 2016: Erişim:).

İlçe topraklarının bir kısmı zayıf bir bitki örtüsü ile kaplıdır. Bu bakımdan nadas oranı yüksektir. Kalkınma projeleri ile nadas oranı düşürülmeye çalışılmaktadır.

En çok yetiştirilen hayvanlar koyun, sığır ve tiftik keçisidir. Küçükbaş hayvanlardan koyunun en çok akkaraman türü yetiştirilmekte keçinin de en çok yetiştirilen çeşidi tiftik keçisidir.

Günümüzde Çerkeş Kazasında halkın geçim kaynaklarının başında tarım ve hayvancılık gelmektedir. Büyükbaş hayvancılığı kışın ahırlarda yazın ise mera ve yaylalarda yapılmaktadır. Yakın bir zamanda Aytaç Et Entegre Tesisleri'ni kurulmasından sonra kapalı ve modern ahırlarda hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Bölgede iklim şartları gereği tahıl ve hububat üretimiyle meşgul olunmaktadır.

İlçede Aytaç Et Entegre Tesisleri'nin yanında Hey Tekstil Örme Sanayi başta olmak üzere istihdam oranı yüksek işyerlerinin bulunması sebebiyle işsizlik yok denecek kadar azdır. Hatta son zamanlarda ilçe dışından çalışmak üzere ilçeye iş gücünün gelmekte olduğu bilinmektedir.

İlçe merkezinde Çok Programlı Lise, Anadolu Lisesi, Pratik Kız Sanat Okulu, Sağlık Meslek Lisesi, 3 adet İlköğretim Okulu ile Halk Eğitim Merkezi bulunmaktadır. Eğitim çağındaki toplam nüfusun okur-yazarlık oranının % 98 olduğu ilçede, Okur-yazar olmayanların oranı yaklaşık %2 civarında ve bu gurubun yaş ortalaması 60'ın üzerindedir.

1.2. Tarihi Geçmişi İtibariyle Çerkeş

Türkiye'nin Batı Karadeniz bölümünde yer alan Çerkeş'in Hititlilerden beri yerleşim yerlerinden olduğu bilinmektedir. Bölgede Türklerden önce Hititler, Dorlar, Frigler, Lidyalılar, Pafloganlar, Makedonyalılar, Romalılar ve Bizanslılar tarafından yönetilmiş önemli yerleşim yerlerinden birisidir. 1071 Malazgirt Zaferinden sonra fazla bir zaman geçmeden Emir Danişmend'e bağlı kumandanlardan olan Emir Karatekin (Karatigin) tarafından 1082-1083 yıllarında fethedilerek Türk topraklarına katılmıştır. Bu yıllardan itibaren Çerkeş'in Türk boyları tarafından yerleşim yeri olarak seçildiği, günümüzde ilçeye bağlı Afşar,

Bayındır, Bedil, Dodurga, Eymür, Kınık gibi köylerin adlarından da anlaşılmaktadır. Selçuklu yönetiminde bir müddet kalır ancak sonra Bizans-Danişment, Bizans-Selçuklu, Danişment-Selçuklu mücadelelerine sahne olur. Hatta bir ara Çobanoğulları idaresine girmiş olan Çerkeş 1338’de I. Murat zamanında Osmanlı topraklarına intikal etmiştir (Uzunçarşılı, 1969: 587-598).

Ankara Savaşından sonra Çankırı ve Kastamonu civarı Timur tarafından Candaroğulları’na verilmiştir. Çelebi Mehmed döneminde tekrar Osmanlılar tarafından ele geçirilerek İsfendiyar Bey’in oğlu Kasım Bey’in idaresine bırakılmıştır. Kasım Bey 1464 yılında vefat edince Osmanlı yönetim düzeyinde teşkilatlandırılmış ve Anadolu eyaletine bağlı sancak olan Çankırı’nın kaza merkezlerinden biri olmuştur. IV. Murat Bağdat seferine giderken burada konaklamış, geçirdiği kısa müddet içerisinde buranın önemli bir tarihi yerleşim merkezi olduğunu anlamış ve imar edilmesi için emirler vermiş; cami, han ve medrese inşa ettirmiştir.

Çerkeş çok eski zamanlardan beri depremlerin tesiri altında bulunan bir ilçedir. Çok zengin kaya tuzu yataklarına sahip olan Çankırı’nın bu ekonomik varlığının bir uzantısı olarak yer altındaki tuz yatakları eriyerek büyük boşluklar bırakmakta, zamanla bu boşlukların çökmesiyle depremlere neden olmaktadır. Ilgaz, Tosya ve Kurşunlu ilçelerinin yanı sıra Çerkeş ilçesi de bu nedenle bölgede meydana gelen depremlerin etkisi altında bulunmaktadır. İlçe günümüzde hala birinci derece deprem kuşağı altında yer almaktadır.

İlçe İpek Yolu üzerinde bulunması dolayısıyla tarihte oynadığı önemli rolü günümüzde yine E-5 Karayolu üzerinde bulunmasıyla da sürdürmektedir. E-5 Karayolu Tosya, Ilgaz, Kurşunlu’dan sonra Çerkeş üzerinden Gerede’ye bağlanmaktadır. Türkiye’nin önemli bir güzergâhı üzerindedir. Bu güzergâh tarihte kervan ticaretinde kullanıldığı gibi, doğuya yapılan askeri harekâtlarda da kullanılmıştır.

Çerkeş’in köy adlarına baktığımız zaman ilk bakışta önemli bir Türkmen şehri olduğunu göstermektedir. Yerleşim yerlerinin büyük kısmı Oğuz boylarının adları, Evliyaların ve din adamlarının adları, meslek grupları, kurucularının adları ve yerleşilen coğrafi yöreye göre adlar almıştır. Günümüzde bile hala yerleşim yerlerinin kurulduğu adları aynen taşıması dikkat çekicidir. Türk boylarınca yerleşim yeri olarak seçilmiş olması söz konusu kimliğinin korunmasında önemli bir etkidir. Ayrıca bu hususta kazanın dirlik olmasının da önemli bir etkisi vardır (Kankal, 2011; 197).

Çerkeş, Osmanlı idaresine katıldıktan itibaren Ankara eyaletinin Çankırı sancağına bağlı ilçe olarak Osmanlı Devletinin son dönemine kadar da bu idari yapısını korumuştur.

2. TEMETTÜAT TAHRİRLERİ

Temettüat Tahriri: Temettüat, Arapça temettü kelimesinin çoğulu olup “kar etme, kazanç elde etme, fayda görme” anlamlarına gelmektedir. Temettü vergisi, vergi mükellefinin kazancına bağlı olarak devlete ödemek zorunda olduğu vergidir. Kısaca esnaf vergisi demektir (Parlatır, 2006: 1682). Temettü vergisinin kaydedildiği defterlere de temettüat defterleri denir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan temettüat defterleri 1988 yılına kadar Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver defter tasnifi içerisinde bulunuyordu. 1988 yılında ise ayrı ayrı tasnif edilerek dokuz cilt katalog halinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Maliye Nezareti Varidat Kalemli defterlerinden olan bu temettüat defterlerinin büyük kısmı 1260-1261 (1845) yılına ve kısmen de 1256 (1840) yılına aittir (Kütükoğlu, 1995: 396). Mamafih 1256 (1840) tarihinden öncesine ait temettüat defterlerinin de bulunduğu şöyle ifade edilmektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, 2000: 68):

“Osmanlı Arşivi’nde Kıbrıs’a ait bulunan ve yayına hazırladığımız dört adet temettüat defteri 1248 (1833) tarihlidir.

Serinin ilk defteri 16152 numaralı olup Değirmenlik, Dağ, Omorfâ, Magosa, Karpas ve Lefkoşa kazalarının temettüat kayıtlarını ihtiva etmektedir. 16153 numaralı defterde Tuzla, Mesarye ve Girinye kazaları; 16154 numaralı defterde Leymason, Piskopi, Gilan ve Evdim kazaları; 16155 numaralı defterde ise Baf, Kukla, Hırsofi ve Lefke kazalarının temettüat kazaları yer almaktadır”.

Temettüat defterleri içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak sıraya konulmuştur. Her eyalet de kendi içerisinde alfabetik olarak kazalara ayrılmış ve yapılan gerekli işlemlerden sonra aynı şekilde özetleri kataloglara işlenmiştir. Aynı yerleşim yerlerine ait olan defterlerin aslı ve suretlerine tek numara verilerek kendi içerisinde “a”, “b”, “c”... Harfleri ile gösterilmiştir. Dokuz adet katalog halindeki bu defterlerin her katalogunun başında, katalog da geçen kazaların bir listesi bulunmaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1992: 281). Kısaca Temettüat Defterleri 1248, 1256, 1260-1262 tarihlerine aittir. Fakat 1260-1261 (1844-1845) yıllarına ait olan

defterlerin adedinin daha fazla olduğu bilinmektedir (Kütükoğlu, 1995: 396). Araştırmamızın konusunu olan Ankara Eyaletinin Çankırı Sancağına bağlı ML. VRD. TMT. d kodlu ve 00666 sıra nolu ciltsiz ve ebrusuz şeklinde, 505x17,5 ebadında 1261 tarihli Çerkeş Kazasına ait temettüat defteri de 1260-1261 (1844-1845) döneminde yapılan temettüat tahriri çalışması esnasında düzenlenmiştir.

297 sayfa olan Çerkeş kazasına ait temettüat defteri, ilk sayfa boş olup ikinci sayfanın başından şu bilgilerle başlamaktadır: “ANKARA eyaletinin havi olduğu kazalarından Kengiri gaim makamlığı dâhilinde kain Çerkeş kasabasında mütemekkin olan ahaliyenin emlak ve arazisinin ve temettüatının miktarını mübeyyin defteridir ki zikr ve beyan olunur.

Kaza-i Çerkeş

Kaza-i Nefs-i Çerkeş,

Mahalle-i Karalar”.

Bundan sonra hane numarası verilerek tahrir devam edilmektedir. Her yerleşim yerinin tahriri bittikten sonra o yerleşim yerinin yekün vergisi ve yekün temettüatı yazılmaktadır. Ancak, 99. sayfada Bozoğlu köyüne geldiğinde farklı bir uygulama ile karşılaşılmaktadır. Şöyle ki:

“Bismillah. Ankara eyaletinin havi olduğu kazalardan Kengiri kaymakamlığı dâhilinde kain Çerkeş kasabasına tabi Karye-i Bozoğlu’nda mütemekkin olan ahalisinin emlak ve arazisinin ve temettüatlarının miktarını mübeyyin defterdir ki, iş bu mahalle kaydolunmuştur”. Birkaç satırlık boşluktan sonra ‘Karye-i Bozoğlu’ başlığı konulmuş; altına hane numarası verilerek Bozoğlu köyünün temettüat tahririne başlanmış ve devam edilmiştir. Çerkeş kasabasına ait tüm yerleşim yerlerindeki hanelerin temettüat tahriri bittikten sonra, 297. sayfanın sonunda şu bilgiler yer almaktadır:

“Maruzu daileridir ki, Çerkeş kazasının kaffeyi vergüsüyle temettüat defatirinin tanzim ve tesviyesi babında fermudei alileri vechi üzere a'zay-ı mecalis marifeti ve marifet şer'a ve cümle ittifaqlarıyla defatiri mezkure tanzim ve tesviye olunarak haki pay-ı devletlerine irsal seviyyi mealileri olduğu ifadesi iş bu mazbata tanzim ve takdim-i rahimaneleri kılındı. Baki bu babda ve her halde emr-i ihsan menlehül emrindir. Fihi 5 cemaziyel ahir 1262.

Bende-i Mukayyid-i Kaza,

Bende-i A'za Es-seyyid Mehmed,
Müdürü Vekil ve Dai (Es-seyyid Hasan),
Müdürü Kaza-i Mezbur,
Minel Fakir Etdai Naibi Kaza-i Çerkeş Mehmed Şakir,
Minel Fakir Etdai Naibi Kaza-i Çerkeş Mehmed Şakir,
Müdürü Kaza-i Mezbur Es-seyyid Mehmed Muhyî”.

2.1. Osmanlı’da Temettüat Tahrirlerinin Tarihsel Arka Planı

Tanzimat Fermanı’nı incelediğimiz zaman büyük kısmının maliyenin ıslahına yönelik bir çalışma olduğunu görmekteyiz. Tanzimat yönetiminin gerçekleştirmek istediği “mali reform” düşüncesi birden bire ortaya çıkmamıştır. Daha önce çeşitli vesilelerle yapılmış olan uygulamaların devamı ve daha ileri bir mertebesi olarak yorumlanabilir. Çünkü Osmanlı devletinde tımar ve askeri sistemin bozulmaya başlamasıyla mali sıkıntılar Osmanlı yöneticilerinin gündemini oluşturmaya başlamıştır. Bu bakımdan temettüat tahrirleri çalışmasına gidilen yolun başlangıcını Osmanlı Devleti’nde sosyo-ekonomik hayatın bozulmaya başlamasından itibaren başlatabiliriz.

Osmanlı Devleti iktisadi ve içtimai bakımından sağlam temellere oturtulduğu için kuruluş ve yükseliş dönemlerinde ıslahata ihtiyaç duymamıştır. Kanuni döneminden sonra savaşların uzaması siyasi, sosyal ve ekonomik sıkıntılara sebep oluyordu. XVI. yüzyılın sonlarına doğru tımarlar iltizam usulüyle verilmeye başlamış, Yeniçeriler nizamnamelerine aykırı olarak şehirlerde sanayi ve ticari faaliyetlere teşebbüs etmeleriyle askeri disiplin bozulmuş ve her iki sektörde faaliyet yapanların rahatsız olmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti, III. Mehmed (1595-1603) ile gerek kendisinden kaynaklanan nedenlerle ve gerekse Avrupa’daki gelişmelerin etkisiyle duraklama dönemine girmiş, ayaklanma ve iç huzursuzluklar sonucunda ülkede dirlik düzen kalmamıştı. Osmanlı toprak sisteminin yozlaşmaya başlaması, ekonomi ve maliyesinin bozulması gibi nedenler Osmanlı idarecilerini yeni yeni finansman kaynakları bulmaya zorlamaktaydı. Devletin tüm bünyesinde köklü reformlar yapmaya karar veren Genç Osman, kendisine aşırı güvenmesi ve çok acele etmesi sebebiyle Yeniçeriler

tarafından Mayıs 1622'de şehit edildi. Ancak bozulan nizamı tesis etmek için yapılan çalışmalar gündemden düşmüyordu. Bu yönde gayret eden I. Mahmut (1730-1740)'un askeri yönde başlatmış olduğu yeniliklere III. Mustafa (1757-1774) devam etti. İdareye çekidüzen vermeye çalıştı. III. Mustafa ıslahat çalışmalarıyla III. Selim ve II. Mahmut'a önderlik etti (Yurtseven, 1991: 20). Ülke için reformun gerekli olduğuna inanan III. Selim her alanda reform hareketlerine başladı. Devlet adamlarının görüşünü almak için onlara devletin iktisadi, siyasi, mali, idari, ilmi, dini durumlarına dair yenilik yapacağını anlatır ve bu yönde layihalar hazırlamalarını ister. Kendisine dönen layihaları inceler ve onlardan faydalanarak 72 maddelik Nizamı Cedit (yeni düzen) programını uygulamaya önce askeri yeniliklerden başlar. Nizamı Cedit'in finansmanını sağlamak için İrade-i Cedide Hazinesi'ni kurar. Çeşitli kanunlar çıkararak yeni düzenlemeler yapar, fakat istenilen sonuca ulaşamaz.

III. Selim'in başlattığı yenilik hareketlerine II. Mahmut devam etti. Eyaletlerdeki isyancı vali ve ayanları yola getirdi. Yeniçerileri ıslah edemeyince 1826'da yeniçerilik kurumunu kaldırdı. Yerine Batı usullerini benimsemiş Asakir-i Mansure-i Muhammediye'yi kurdu. İstanbul'un problemini çözmek için Zahir Hazinesi, Kasım 1793'te Zahir Nazırlığı, Hazine-i Amire (Devlet Hazinesi), 1826'dan hemen sonra Asakir-i Mansure'nin finansmanının karşılanması için Mansura Hazinesi ile Mukataa Hazinesi kurulmuş ancak daha sonra Mukataa Nezareti ve hazinesi kaldırılarak 1 Temmuz 1834'de Asakir-i Mansure-i Muhammediye Defterdarlığı kurulmuştur (Çadırcı, 1991: 103-105). Avrupa'ya tahsil için öğrenciler gönderdi. Maliyeye çekidüzen vermeye çalıştı, vergi tahsilinde yenilikler yaptı. İltizamla yönetilen hazine gelirlerinin doğrudan tahsil edilmesini sağladı (Çadırcı, 1991: 106).

2.2. Temettüat Tahriri Çalışmaları ve Uygulaması

Tanzimat hareketi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Osmanlı vergi sistemi içerisinde önceki dönemlere göre tamamen farklı bir çalışma ve düzenleme yaparak uygulamaya geçilmesinin başlangıcıdır. Bu dönemde geleneksel vergi sistemi değişim geçirmektedir. Devletin her türlü gelir-gideri hazine tarafından toplanıp dağıtılması, örfi verginin kaldırılması, iltizam usulüne son verilmesi, yeni vergi konuları, yeni tahsil şekilleri oluşturma çabaları Tanzimat uygulayıcıların gündemini oluşturan konularının başında gelen başlıklardır (Çadırcı, 1991: 209).

II. Mahmut'un 1295'te ölümünden sonra tahta çıkan Abdülmecit 3 Kasım 1839 tarihinde Tanzimat-ı Hayriye diye anılan fermanla ülkeyi imar etmek, halkı refah ve mutluluğa ulaştırmak için halka çeşitli değişim ve yenileşmeler sunmuştur. Fermanla can, mal emniyeti, ırz ve namus konusundan sonra maliyenin ıslahatına dikkat çekilmiştir.

Numune Uygulama (Ön Çalışma): Tanzimat yöneticileri Osmanlı Devletinin geniş, münbit topraklarının değerlendirilmesini istiyorlardı. Oldukça geniş olan bu topraklar işlenirse ülkenin kısa zamanda hububat ihracatçısı olacağına inanmaktaydılar. Ülke kalkınmasında öncü sektör olarak görülen tarımdan sonra diğer sektörler de önem vermekteydiler. Bu yüzden önce ülkede yeni bir vergi sistemine ihtiyaç vardı. Her türlü gelirin merkezi hazine namına toplanması, her türlü harcamanın finansmanının da yine merkezi hazine tarafından karşılanması isteniyordu. İltizam usulüne son veriliyor, örfi vergiler yerine tekbir vergi ikame edilmek isteniyordu. Bu da beyan yerine tahrir dayanan gelir vergisiydi. Ancak söz konusu vergi sisteminin uygulamaya konulabilmesi için nüfus, mal ve arazi tahririnin yapılması gerekiyordu. Halkın mal, emlak ve arazi vergisinin tespit edilmesine yönelik olan bu yeni sistemin uygulanması için numune olarak Hüdavendigâr ve Gelibolu sancakları seçilmiş; her iki sancağa tahrir memurları tayin edilerek çalışmalara başlanılmıştır. Böylece söz konusu tahrir işlemi ülke genelinde yapılmadan önce numune olarak Hüdavendigâr ve Gelibolu sancaklarında uygulamaya konulmuştur. Ancak bu numune çalışması 1254 (Mart 1839) yılına yetişmeyince ve beklenen netice alınamayınca vergi uygulanmasında eski usule dönüldü. Tahrir çalışması da gelecek yıla ertelendi.

1 Temmuz 1839' da II. Mahmut'un ölümüyle kesintiye uğrayan bu çalışmayı Mustafa Reşit Paşa devam ettirmekte kararlıydı. Dört ay süren kısa bir hazırlık çalışmasından sonra I. Abdülmecid'in onayını alarak vergi reformunu tekrar uygulamaya koydu. 1840 yılının başlarından itibaren Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerdeki sancak ve kazalara maaşları devletçe ödenen memurlar gönderildi. Muhassıl adı verilen bu memurlar, padişah tarafından müstakil memur olarak seçilmişlerdi. Vergiyi vali ve ayanın kontrolünden alarak devlet hazinesi adına tahsil edeceklerdi. Merkeze bağlı ve imtiyazlı konumları vardı. Ayrıca bunlara yardımcı olmaları için (biri mal diğeri emlak ve nüfus olmak üzere) ikişer kâtip verilmişti.

Muhassıllık teşkilatının toplamakla vazifeli olduğu vergiye ihtisap vergisi denilmektedir. 1826 yılında ihdas edildiği söylenen bu verginin

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren uygulamada olduğu bilinmektedir. Söz konusu verginin Osmanlılardan önceki İslam devletlerinde hatta Asr-ı Saadetten beri cari olduğu bilinmektedir (Karamursal, 1989: 170). Muhassıllık teşkilatının o zamanki adı da "hisbe" teşkilatı idi.

Muhassılın Görevleri: Muhassıllar tayin oldukları eyalet ve sancağın maliye işlerinden sorumlu kimselerdi. Vergileri devlet hazinesi adına tahsil etmekle mükelleftiler. Görev yerlerindeki nüfusun mali gücüne göre vergi tayin edebilmek için nüfus ve emlak tahrir işlerini yapmak en önemli vazifeleriydi. Muhassılların görev ve sorumlulukları oldukça önemli olduğu için Meclis-i Vâlâ tarafından 25 Ocak 1840 tarihli Talimat-ı Seniyye' de açıklanmıştır. 1840 tarihli Talimat-ı Seniyye' nin tam metni MUSTAFA REŞİT PAŞA VE TANZİMAT adlı eserin 237- 245 sayfalarında mevcuttur. Muhassılların görevlerini buradan kısaca şöyle özetleyebiliriz (Kaynar, 1991: 237-245) :

- Hane sahibinin tanıtıcı özelliklerini ve tüm varlığını kayıt altına almak,
- Her köyün/mahallenin tahririni ayrı ayrı tutmak,
- Kaza meclisi tarafından tahrir işini yapmak üzere tedarik edilen görevli ve kâtipleri zaman zaman kontrol etmek,
- Genel talimatnamenin yanında muhassıllara verilmiş olan tezkerelerde zikredilen uyarılara uygun hal ve davranış içerisinde bulunmak,
- Tahrir mahallinde emlaki bulunan başta müftü, kazanın ileri gelenleri, hatip, imam olmak üzere herkesin adil olarak vergi vermelerini sağlamak,
- Talimatnameye uygun davranmak ve aykırı davrananları uyarmak,
- Görev esnasında halka nezaketli ve sevecen davranmak,
- Kâtipleri önceden veya görev esnasında edep ve adaletle davranmaları için uyarmak,
- Herkesin ödeme gücüne göre kendilerine haksızlık etmeden ve himaye de etmeyerek vergi tahsilini yapmak,
- Vergiyi devlet hazinesi adına tahsil etmek,

- Tanzimat'ı taşrada tanıtmak ve uygulamak,
- Görev yerlerindeki mali işlerden sorumlu olmak,
- Emlak, arazi ve nüfus tahriri çalışması yapmak,
- Nüfusa ve nüfusun mali gücüne uygun vergi konulmasını sağlamak,
- Görev yerlerinde önce naip ve beldenin ileri gelenlerine yönelik olarak daha sonra kaza ve köylerin muhtarlarına yönelik olarak toplantılar yapmak,
- İhtiyaca göre eleman istihdam etmek,
- Yeterli miktarda nizamiye askeri, nizamiye askerinin bulunmadığı yerlerde de redif askerlerini görev yaparken yanında bulundurmak,
- Muhassıllık meclisleri kurmak (Görevleri: Verginin tespit edilmesi ve dağılımını sağlamak, meclise gelen işleri görüşüp karara bağlamak).
- Kendi bölgesine bağlı ve kendisinin oturmadığı diğer kazalarda vekiller tayin etmek.

Muhassıllar kendilerine verilen yazılı ve sözlü talimatnamelere uygun görev yapmışlar, devletin güler yüzünü, adaletini, şefkat ve merhametini göstermeye çalışmışlar; ancak mültezimleri aratmayacak derecede davrananlar da olmuştur.

Muhassılların görev mahallindeki hizmetleri değerlendirilerek çeşitli şekillerde taltif edilmişlerdir. Başarı derecelerine göre kimisine rütbe, kimisine unvan, kimisine de çeşitli ödüller verilmiştir. Ancak bilgisizlik, ulaşımda zorluk yıllarca vergi vermeyenlerin ayak diremeleri, bazı kimselerin elde ettikleri gelirlerini gizlemeleri gibi sebeplerle istenilen sonuç alınmadığı gibi hazinenin gelirlerinde de azalmalara neden olunmuştur. Aslında başarısızlığın temel sebebi muhassılların eski mültezimlerle yakın ilişkiler içerisinde olanlar arasından seçilmiş olmalarıdır. Çıkarlarının zedeleneceğini anlayan kişiler vergi vermeme konusunda olanlar ve bazı görevlilerin sık sık yolsuzluk yapmaları, uygulamayı zorlaştıran nedenler arasında görülmektedir (Çadırcı, 1991: 209-211). İşte bu sebeple bazı memurlar başarı gösterememiş, bazıları da çeşitli suç işlemişlerdir. Görevini ihmal edenlere ve suç işleyenlere suçlarına uygun cezalar verilmiştir.

İltizama Dönüş: 1840 tarihli tahrir çalışması tamamlandıktan sonra ilgililerin yaptıkları değerlendirmeler sonucunda vergi tahsili işiyle görevli

olan muhassıllık kurumu başarısız olarak görülmüştür. Bu tahrir çalışması sonucunda 1840-1841 yılı hazine gelirlerine ait hâsılatın düşmesine neden olunmuştur. İltizam sorununa çözüm bulmak amacıyla getirilen muhassıllık kurumundan yukarıda söz konusu edilen sorunlar nedeniyle olumlu sonuç alınamayınca muhassıllık kurumu 1842 yılı başlarında kaldırılmıştır. Muhassıllık meclisinin ise yapısı ve işlevlerinde bir değişiklik yapılmadı; sadece adı memleket meclisi ile değiştirilerek 1849 yılına kadar çalışmalarını devam ettirdi (Çadircı, 1991: 215). Maliye ve mülkiye memurlarının da bu yeni mecliste görevlerini sürdürmelerine karar verilmiştir.

1840 (1256) yılında yapılan tahrir çalışmasında istenilen netice alınamayınca ilgililer reform çabalarında eksikliklerini anlamaya ve gidermeye karar verirler. Meclis-i Vala'da yapılan görüşmeler sonucunda ülke genelinde genel bir ıslahatın yapılmasına duyulan ihtiyaç dile getirilir. Reform çabalarında başarıya ulaşabilmenin yolunun bölgesel problemlerin iyi bilinmesine bağlı olduğu tezi ortaya çıkar (Güran, 2000: 76). Buna göre mahalli problemler ayrıntılı olarak belirlenerek gerekli düzenlemelerinin yapılmasına karar verilir. Bu maksatla her eyaletin önde gelen şahsiyetlerinden bilgili, kültürlü (biri Müslüman varsa diğeri Gayrimüslim) ikişer kişi İstanbul'a davet edilerek eyaletlerinin imarları, refah ve mutluluğunu sağlamaya yönelik görüşlerine başvurulur. Bu eyalet temsilcileri ile yapılan görüşmelerin sonucunda da 1845 yılında vergilerin ıslahatına yönelik olarak yeni bir nüfus, emlak ve arazi tahririnin yapılması kararlaştırılmıştır.

Yetkililer yapılan değişikliklere rağmen istedikleri sonucu alamazlar da tahrir işleminin sona ermesiyle yerleşim yerlerindeki meskûn halkın nüfusu, mal varlığı, kazançları ve gelir kaynakları tespit edildiği için dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ortaya çıkmış oluyordu.

Tanzimat'tan sonra 1255 (1839) yılından 1275 (1858) yılına kadar temettü vergisi "ancemaatin" tevzi olunan verginin bir bölümünü oluşturmak şartıyla birleşik vergi arasında görülmektedir. 1275 (1858) tarihli Tahrir-i Talimat ve 1279 (1860) tarihli Tahrir-i Umum Nizamnamesi gereğince herkesin emlak, arazi ve senelik kazancı tahmin edilerek % 30 oranında vergiye tabi tutulmasına karar verildi. 5 Rabiülevvel 1297 (1879) ve 4 Şubat 1295 (1880) tarihli Emlak ve Ağnam ve Aşar Kararnamesi ile temettü vergisi oranı % 40'a ve 1303 (1885) yılında da % 50'ye çıkarılmıştır. Temettü vergisi hakkında 8 Kânunuevvel 1323 (1907) yılında çıkartılan bir nizamnamede ise temettüat vergisinin vilayet, sancak, kaza merkezlerinde ve nüfusu 2000'in üzerinde olan yerleşim yerlerinde faaliyet gösteren ticaret,

sanat ve meslek sahiplerinden mart ve eylül olmak üzere iki taksit halinde tahsildarlar vasıtasıyla alınması kararlaştırılmıştır. Bu verginin adı daha sonra kazanç vergisi olarak değiştirilmiştir (Pakalın, 1985: 454-455).

Zamanla yapılmış olan anlaşmalar gereğince ecnebilere çeşitli imtiyazlara sahip olmaları ve vergiden muaf tutulmaları ve büyük iş yeri ve ticarethane sahiplerinin haklı olarak dikkatini çekmiş ve dolaylı olarak faydalanmak istemelerine neden olmuştur. Sadece Osmanlı tebaasından alınan temettü vergisinin söz konusu sebepler dolayısıyla halkın vergi vermemek için bilhassa Dersaadet'te bulunan büyük ticarethane ve işyerlerini ecnebilere devretmelerine neden olmuştur. Bu durumda hazinenin de zarar görmesi üzerine temettü vergisinin ecnebilere de kapsayacak şekilde yeni düzenlemelere gidilmesi istenmiştir (Serin, 1998: 721).

2.3. Temettüat Vergisi Uygulamasının Arka Planı

Osmanlı Devleti'nde temettüat vergisinin aslı Tanzimat öncesine dayanmaktadır. Sultan II. Mahmut zamanında H. 1241(1826) yılında ihdas olunan bu vergi Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği sırada hâlâ geçerliliği olan bir vergiydi. İhtisap vergisi “şehriye-i dekâkin”, “yevmiye-i dekâkin” adıyla anılan vergilerle bütün yiyecek, içecek, giyecek vesairenden muhtelif adlarla ve başka başka tarifelerle alınan müteferrik ve mütenevvi resimlerden (vergilerden) ibarettir (Pakalın, 1985: 453).

Ancak ihtisap vergisi İslam tarihinde “Asr-ı Saadet” ten beri varlığı bilinen bir vergi çeşididir. İslam'ın ilk zamanlarından Osmanlı Devleti'ne gelinceye kadar kurulmuş olan bütün Müslüman devletlerde uygulama alanı bulmuş olan temel vergilerdendir (Kazıcı, 1977: 127). Osmanlılarda ihtisap vergisinin uygulanması Orhan Gazi zamanında bac-ı bâzar ile başlamıştır. Muhtesip denen görevli mükelleflerden zaman ve mıntikalara göre değişik miktarlarda bu vergiyi tahsil etmekteydi. Osmanlı Devleti'nde 1242 (1826-1827) tarihine kadar çeşitli şekillerde alınmakta olan ve bu tarihten itibaren “Asakiri Mansure”nin finansmanı karşılanmak üzere nizamnamesine konulmuştur. Bunun miktarı oldukça fazlaydı. “Bu resim şehriye-i dekâkin, yevmiye-i dekâkin namlarıyla tüccar ve esnaftan alındığı gibi bütün yenilecek ve istihlak edilecek maddelerden ve madenlerden ve mücevherlerden ve mensucat ve sair mamulâtta da muayyen nispetler dâhilinde alınırdı. Tazminatı müteakip bu ihtisap resmi kaldırılarak doğrudan doğruya temettü vergisi ihdas olunmuş ve 1255 (1839) senesinden 1275 (1858) senesine kadar bu vergi mükelleflerin servet ve iradı üzerine

tarhedilen ve ancemaatin tevzi olunan vergi meyanına konulmuştur” (Karamursal, 1989: 170). 1826 yılında İstanbul’da ihtisap ağalığı kurulunca Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin giderlerini karşılamak üzere yeni bir düzenleme yapılmış ve geleneksel ihtisap vergileri dışında ihtisap rüsumu adıyla bir vergi konulmuştur (Çadircı, 1991: 132).

Bu yeni verginin miktarı şu şekilde tespit edilmekteydi. “Maliye Nezareti tarafından yalnızca liva düzeyinde belirlenmekteydi. Her liva merkezinde bu toplam miktar kazalar arasında paylaşıldıktan sonra kazanın müdür ve meclis azaları, Müslüman nüfusun yaşadığı yerler için imam ve ihtiyarlarının, Gayri Müslimlerin yaşadığı yerler için kocabaşı ve papazlarının katıldığı bir toplantıda kasaba ve köylerin paylarını tayin ederek bu miktarı belirten bir mazbatayı kendilerine teslim etmekteydi. En sonunda kasaba mahalleleri ve köyler düzeyinde, tüm hane reisleri toplanarak istenilen miktar haneler arasında her şahsın “hal ve tahammül ve ticaret ve temettüne göre komşuca” paylaştırılıp bir defter halinde kaza merkezine gönderilmekteydi. Böylece her hanenin vergi yükümlülüğü belirlenmiş olmaktadır” (Güran, 1989: 13).

Yeni konulan bu vergi şehir ve kasabalarda faaliyette bulunan bütün iş kollarını ve ekonomik faaliyet yapan herkesi kapsamakta; kentten kente esnafın gücüne göre değişik oranlarda ilgililerce toplanılması ön görülmekteydi. 1827 yılında bu maksatla kentlerde bulunan tüm iş yerlerini kapsayan sayım yapılmış, vergi mükelleflerinin her birinin vereceği günlük ihtisap rüsumu belirlenerek kayıtlara geçirilmiş ve bu yıldan itibaren de uygulamaya konulmuştur. Tanzimat’ın ilanından sonra yürürlükte kalan ihtisap vergisi pek çok tepkilere ve yolsuzluklara da neden olmuştur (Kazıcı, 1987; 188-190 & Çadircı, 1991: 144).

Tahrirde Sayıma Tabi Tutulanlar: Müslüman ve Gayri Müslim tüm tebaadır. Yabancı ülke uyruğunda bulunanlar (Tabi oldukları devlete göre kayıt edilecekler)dir.

3. 1261 TARİHİNDE DÜZENLENEN ÇERKEŞ TEMETTÜAT TAHRİR DEFTERİNE GÖRE XIX. YÜZYIL ORTALARINDA ÇERKEŞ

Çalışmaya konu edilen temettüat tahririnin uygulandığı dönemde Osmanlı’nın sosyal durumu kısaca aşağıdaki gibi tasvir edilebilir.

3.1. Çerkeş Kazasının Sosyal Durumu

Sosyal durum geniş kapsamlı bir kavramdır, ancak burada 1261 tarihli Çerkeş temettuat defteri içerisindeki bilgiler doğrultusunda bir çerçeve çizildi.

1. Yerleşim Birimleri Ve Nüfus Dağılımı: XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş kazasında yerleşim birimleri karye/ köy, mahalle ve çiftlik olarak yer almaktadır. Kaynağımızda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre köy, iki ve daha fazla hanenin yaşadığı yerleşim birimidir. Çiftlik ise, köylerin dışında tek hanenin bir yeri yerleşim yeri haline getirerek şenlendirdiği yerdir. Buna göre XIX. yüzyılın ortalarına doğru Çankırı'ya bağlı Çerkeş kazasında dört mahalle, otuz sekiz köy ve bir adet çiftlik bulunmaktadır. Mahallelerin tamamı Çerkeş merkezini oluşturmaktadır.

1260-1261 tarihli Çerkeş kazasının tahririne göre Çerkeş merkezde Karalar Mahallesi 109, Okçular Mahallesi 83, Kurtlar Mahallesi 75, İdris Mahallesi 102, olmak üzere dört adet mahallede toplam 369 hane bulunmaktadır. Çerkeş kazasına bağlı Bozoğlu karyesi 54, Ahur karyesi 21, Yalaközü karyesi 15, Yalakçukurani karyesi 25, Saçak karyesi 55, Kara Mustafa karyesi 14, Kadıözü karyesi 22, Eymür karyesi 9, Hacılar karyesi 22, Aliözü karyesi 21, Çalcaviran karyesi 18, Okçuk karyesi 14, Gelik karyesi 6, Şeyh Doğan karyesi 23, Kınık karyesi 6, Kızıllar karyesi 8, Bedil karyesi 15, Bayındır karyesi 7, Kadıköy karyesi 12, Çölmekci karyesi 12, Dikenlü karyesi 15, Karaköçek karyesi 13, Yortan karyesi 15, Kalfa kolu karyesi 8, Ağaköy karyesi 16, Saraycık karyesi 25, Akhasan karyesi 10, Yumaklı karyesi 24, Yonçalı karyesi 8, Bozcaarmud karyesi 6, Kısaç karyesi 15, Dağçukurani karyesi 9, Elpirek karyesi 3, Yakublar karyesi 5, Ödüller karyesi 2, Virancık karyesi 2, Tirbaşı karyesi 19, Viran karyesi 39 olmak üzere 38 adet karyede toplam 613 hane bulunmaktadır. Bir adet Çiftlik Basmulu da bunlara ilave edersek Çerkeş Kazasında toplam 43 adet olan yerleşim yerinde 983 adet hane bulunmaktadır.

Hane; yer, aynı evi paylaşan birden çok ya da bir kişiden oluşan basit nüfus birimidir. Hane deyimi Osmanlılarda bir nüfus ve vergi birimidir. Vergiyi esas alan bu hane deyiminin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği konusu tartışmalıdır ve bu konuda farklı rakamlar ileri sürülmektedir (Göyünç, 1997: 552). Ömer Lütfi Barka'nın yöntemini esas alarak bir

hanenin beş kişiden oluştuğu kabul edilerek yapılan kaba bir tahminle nüfusu bulmaya çalıştık. Buna göre, Çerkeş kazasının toplam nüfusunu bulmak için toplam hane sayısını 5 ile çarparak söz konusu döneme ait tahmini nüfusu elde etmeye çalıştık. Elde edilen netice de yaklaşık olarak 1261 yılında Çerkeş kazasının toplam nüfusunu ifade etmektedir. Çerkeş kazasını 1261 yılında hane ve nüfus dağılımı Tablo 1’de görülmektedir. Tablo 1’in üst başlıklarını şu şekilde açıklayabiliriz (Yurtseven, 2013; 805):

Numaralı Hane: Çerkeş kazası 1260-1261 yılı tahriri yapılırken yerleşim yerlerindeki hanelere verilmiş olan numaralardır.

Bilahane: Çerkeş Kazası 1260-1261 yılı tahriri yapılırken bazı hanelere numara verilmeyip bunun yerine “bilahane” tabiri kullanılmıştır.

Numarasız Hane: Çerkeş Kazasının 1260-1261 yılı tahriri yapılırken yerleşim yerindeki bazı hanelere sehven veya başka bir şekilde numara verilmeden geçilmiş olan haneleri göstermektedir.

Tablo I. Mahalle ve Köylerin Nüfusları

Sıra No		Mahalle ve Köy Adları	Numaralı Hane	Bilahane	Numarasız Hane	Mükerrer Hane	Hane Numarası Mükerrer	Birden Fazla Yazılanlar	Atlanan	Netice	Nüfus	Yüzdelerine Göre Nüfus
1	Mahalle	Karalar	109	7	2	2	1	0	9	109	545	11,08...
2		Okçular	84	0	4	0	1	0	5	83	415	8,44...
3		Kurtlar	77	0	2	1	1	1	4	75	375	7,62...
4		İdris	102	2	0	1	0	6	7	102	510	10,37...
5	Köy (Karyesi)	Bozoğlu	48	5	2	0	0	1	2	54	270	5,49...
6		Ahur	23	0	0	0	0	1	3	21	105	2,13...
7		Yalaközü	14	1	0	0	0	0	0	15	75	1,52..
8		Yalakçukuranı	25	0	0	0	0	0	0	25	125	2,54...
9		Saçak	57	1	0	0	0	1	4	55	275	5,59...
10		Kara Mustafa	15	0	0	0	0	0	1	14	70	1,42..
11		Kadıözü	23	0	0	0	0	0	1	22	110	2,23...
12		Eymür	8	1	0	0	0	0	0	9	45	0,91...
13		Hacılar	19	0	1	0	0	1	5	22	110	2,23...
14		Aliözü	21	0	0	0	0	1	1	21	105	2,13...
15		Çalcaviran	18	0	0	0	0	0	0	18	90	1,83...
16		Okçuk	14	0	0	0	0	0	0	14	70	1,42...
17		Gelik	7	0	0	0	0	0	1	6	30	0,61...
18		Şeyh Doğan	24	0	1	0	0	0	2	23	115	2,33...
19		Kınık	6	0	0	0	0	0	0	6	30	0,61...
20		Kızıllar	8	0	0	0	0	0	0	8	40	0,81...
21		Bedil	15	0	0	0	0	0	0	15	75	1,52..
22		Çiftlik Basmul	1	0	0	0	0	0	0	1	5	0,10...
23		Bayındır	8	0	0	1	0	0	0	7	35	0,71...
24		Kadı köy	12	0	1	0	0	0	1	12	60	1,22...
25		Çölmekci	9	2	0	0	0	1	0	12	60	1,22...
26		Dikenlü	17	0	0	0	0	0	2	15	75	1,52..
27		Karaköçek	13	0	0	0	0	0	0	13	65	1,32...
28		Yortan	16	0	0	0	0	0	1	15	75	1,52..
29		Kalfa kolu	9	0	0	0	0	0	1	8	40	0,81...

30	Ağaköy	16	1	0	0	0	0	1	16	80	1,62...
31	Saraycık	22	4	0	0	0	0	1	25	125	2,54...
32	Akhasan	12	0	0	0	0	0	2	10	50	1,01...
33	Yumaklı	24	0	2	1	2	0	1	24	120	2,44...
34	Yoncalı	7	3	0	0	0	0	2	8	40	0,81...
35	Bozcaarmud	7	0	0	0	0	0	1	6	30	0,61...
36	Kısaç	15	0	0	0	0	0	0	15	75	1,52..
37	Dağçukuramı	9	0	0	0	0	0	0	9	45	0,91...
38	Elpirek	3	0	0	0	0	0	0	3	15	0,30...
39	Yakublar	5	0	0	0	0	1	1	5	25	0,50...
40	Ödüller	2	0	0	0	0	0	0	2	10	0,20...
41	Virancık	2	0	0	0	0	0	0	2	10	0,20...
42	Tirbaşı	19	0	2	0	2	0	2	19	95	1,93...
43	Viran	35	4	2	0	2	0	2	39	195	3,96...
Genel Toplam		980	31	19	6	9	14	63	983	4915	100

Kaynak: 00666 sıra numaralı ve ML. VRD. TMT. d kodlu Temettuat Defteri

Mükerrer: Çerkeş Kazasının 1260-1261 yılı tahriri yapılırken yerleşim yerindeki bazı hanelerin hataen tekrar yazıldığını göstermektedir.

Hane Numarası Mükerrer: Çerkeş Kazasının 1260-1261 yılı temettuat tahriri yapılırken bazı hane numaralarının, sehven tekrar edilerek yazılmış olmasını ifade etmektedir.

Birden Fazla Yazılan: Çerkeş Kazası 1260-1261 yılı tahriri yapılırken yerleşim yerindeki hanenin kaydının tekrar ikinci defa yazılmış olduğunu ifade eder.

Atlanan: Çerkeş Kazası 1260-1261 yılı tahriri yapılırken yerleşim yerindeki bazı hanelerin hane numaralarının sıra sayılarının sehven atlanarak yazıldığını gösterir.

Netice: Tabloda yer alan yukarıdaki üst başlıklar tarafımızdan değerlendirilerek ulaşılan gerçek hane toplamını vermektedir.

XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş kazasının yerleşim yerlerinin sahip oldukları hane adetleri yönüyle oldukça farklılık göstermektedir. Bu durum Tablo I'de de görüldüğü gibi yerleşim yerleri tek haneli olarak başlayarak, iki haneli, üç haneli, beş haneli, altı haneli, yedi haneli, şeklinde sıra sayılarını andırır gibi haneli yerleşim yerleri bulunmakta ve bunların çokluğu dikkati çekmektedir. Mesela, tek haneli yerleşim yeri "Çiftlik Basmul", iki haneli yerleşim yeri "Ödüller karyesi" ve "Virancık karyesi", üç haneli "Elpirek karyesi", beş haneli "Yakuplar karyesi", altı haneli "Kınık karyesi"

gibi. Çerkeş Kasabasına bağlı bulunan köylerin genelinde hane sayısı açısından 10 ve 10 hanenin altında 15 adet yerleşim yeri ve haneleri 10 ile 20 hane arasında değişen 13 yerleşim yeri bulunmaktadır.

Tablo I'de görüldüğü gibi 1260-1261 yılına ait Çerkeş Temettüat Defteri'ne göre 1 adet çiftliği nazara almazsak nüfus yoğunluğu açısından en kalabalık mahalle 545 nüfusuyla Karalar Mahallesi ve en kalabalık köy 275 nüfusuyla Saçak karyesidir. Nüfus yoğunluğu bakımından en az nüfuslu mahalle 375 nüfusuyla Kurtlar Mahallesi, en az nüfuslu köyler 10'ar nüfusuyla Ödüller ve Virancık Karyeleridir. Bu yerleşim yerlerinin toplam Çerkeş nüfusu içindeki payları sırasıyla Karalar Mahallesi %11,08..., Saçak karyesi %5,59..., Kurtlar Mahallesi %7,62..., Ödüller ve Virancık karyeleri %0,20...'şerlik paylara sahiptir. Çerkeş kaza merkezini oluşturan mahallelerin toplam nüfusu yaklaşık olarak 1845 ve 38 adet köyün toplam nüfusu yaklaşık olarak 3065'tir. Mahalle ve köylerin toplam nüfusuna 1 adet olan çiftliğin nüfusunu da eklersek Çerkeş'in toplam nüfusu yaklaşık olarak 4915'tir. 1261 tarihli Çerkeş Temettüatına göre Çerkeş kazasında Gayri Müslim bulunmadığı anlaşılmaktadır. O halde nüfusun tamamı Müslüman kimliği taşımaktadır.

Tablo II, çalışmamızın nüvesini teşkil eden 1845 tarihli Ankara Eyaletinin Kengiri Kaymakamlığı Çerkeş kasabasının temettüat defteri, 1869 tarihli Kastamonu Salnamesi, 1870 tarihli Kastamonu Salnamesi, 1871 tarihli Kastamonu Salnamesi, 1878 tarihli Kastamonu Salnamesi, 1893 tarihli Kastamonu Salnamesi, 1894 tarihli Kastamonu Salnamesi, 1896 tarihli Kastamonu Salnamesi ve 1899 tarihli Kastamonu Salnamesi'ne ait verilerden yola çıkılarak hazırlanmıştır (Türkoğlu, 1999: 19, 42, 66, 232, 408, 444, 492, 517, 520). Tabloda görüldüğü gibi 1845 yılında (4 mahalle, 38 köy ve 1 adet çiftlikten oluşan) Çerkeş'in toplam hane sayısı 983 ve bu rakamı 5 ile çarparak elde ettiğimiz toplam nüfus 4915'tir. 1869 Kastamonu Salnamesi'nde köy ve mahallelerin toplam adedi 16 gözükmemektedir. Yerleşim yerlerinin sayılarının azalmış olduğu dikkati çekmektedir. 1845, 1869, 1893 ve 1899 yıllarına ait verilere göre Ermeni ve Rum hanenin Çerkeş'in gerek merkezinde ve gerekse köylerinde bulunmadığı anlaşılmaktadır. O halde bu dönemde nüfusun tamamını Müslüman Türk halkı oluşturmaktadır. Ancak 1893 yılına ait Kastamonu Salnamesi'ne göre 20 Ermeni, 65 Rum hane görülmekte ve bunların toplam nüfusu ise 85'tir.

Tablo II. XIX. Yüzyılda Çerkeş Nüfusu									
	Köy/ Mah.	Hane			Nüfus				Genel Toplam
		Ermeni	Rum	İslam	Ermeni	Rum	İslam		
							E	K	
1845 Tarihli Çerkeş Temettuatına Göre	43	-	-	983	-	-	4,915		4,9
1869 Tarihli Kastamonu Salnamesine Göre	16	-	-	1,1	-	-	4,273		4,3
1878 Tarihli Kastamonu Salnamesine Göre	391	137	75	17	384	264	67,74		68
1893 Tarihli Kastamonu Salnamesine Göre	-	-	-	-	-	-	28	27	55
1899 Tarihli Kastamonu Salnamesine Göre	368	-	-	-	-	-	30	29	58

Kaynak: Kastamonu Salnameleri (1999) & 1261 Tarihli Çerkeş Temettüatı

Farklı yıllara ait nüfus sayımlarının sonuçlarının görüldüğü Tablo II'de nüfus artış oranları açısından bir yeknesaklık görülmemektedir. Çünkü XVII. Yüzyıldan beri Osmanlı Devleti sıkıntı ve sarsıntı geçirmektedir. Ayrıca yaşanmakta olan kaos ortamında askere alınma ve iç isyanlar nedeniyle veya başka sebeplerle göç hareketlerinin artmış olduğu anlaşılmaktadır.

XIX. Yüzyılın ortalarında Çerkeş kazasının mahalle ve köylerinin adlarının da yer aldığı Tablo I'e baktığımız zaman birçok yerleşim yerlerinin adlarının Türkler tarafından verildiği anlaşılmaktadır. Bu yerleşim yerlerinden bazıları oğuz boylarının adlarını taşımaktadır. Mesela, Bayındır, Eymür, Karaköçek... gibi. Bazı yerleşim yerleri halk üzerinde etkisi olan dini şahsiyetlerin adlarını taşımaktadır. Mesela, Aliözü, Kara Mustafa ve Hacılar gibi. Bazı Yerleşim yerlerinin adları önemli şahsiyetlerin adını taşımaktadır. Mesela, Akhasan, Yakuplar gibi. Bazı yerleşim yerleri bulunduğu coğrafi yerin özelliğine göre adlandırılmıştır. Mesela Dikenli, Yalaközü, Yoncalı gibi. Bazı yerleşim yeri de meslek guruplarının adlarını almıştır. Mesela, Çömlekçi ve Gelik gibi...

Sıra No	Mahalle Adı	Ahmed	Mehmed	Hüseyin	Mustafa	Ömer	Hasan	Ali
1	Karalar	15	23	12	11	2	3	9
2	Okçular	7	16	9	10	0	1	8
3	Kurtlar	9	12	4	4	3	5	8
4	İdris	8	17	10	9	4	3	11
Genel Toplam		39	68	35	34	9	12	36

Kaynak: 00666 sıra numaralı ve ML. VRD. TMT. d kodlu Temettüat Defteri

- Hane Reislerinin Adları:** Çerkeş kazasına ait ML. VRD. TMT. d kodlu ve 00666 sıra nolu temettüat defterinde verginin esas olduğu hane reislerinin adları bulunmaktadır. “Ramazan oğlu Ali” misalinde olduğu gibi baba adı sonra oğlu kelimesi daha sonra şahsın adı yazılmaktadır. Bazen Bozoğlu karyesi 9 nolu haneden mukim olan ‘Hacı Hüseyin Damadı Mehmed Bey’, bazen de aynı karyenin 7 nolu hanesinde mukim olan ‘Musa’nın Tüysüz Hüseyin’, bazen de yine aynı karyenin 17 nolu hanesinde mukim olan ‘Hacı Bayezid oğlu Mehmed Bey’ misallerindeki gibi isimlerin yazılmış olduğu görülmektedir. Kullanılan adlar daha çok yöre halkının dini ve milli duygularına da hitap eden adlardan oluşmaktadır. Ahmed, Mehmed, Hüseyin, Mustafa, Ömer, Hasan, Ali gibi. XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş kasabasında hane reislerinin en çok kullandığı adlar Tablo III/a ve Tablo III/b’de görülmektedir. Çerkeş genelinde en çok kullanılan adlar sırasıyla Mehmed, Ahmet, Hüseyin ve Mustafa’dır. En çok kullanılmış olan bu adlar peygamber ve diğer İslam büyüklerine aittir. Bu da yöre halkının İslam büyüklerine olan sevgi ve saygısını göstermektedir.

Tablo III/b. Köylerde Hane Reislerine En Çok Verilmiş İsimler										
Sıra No	Köy Adı	Numaralı Hane	Netice	Ahmed	Mehmed	Hüseyin	Mustafa	Ömer	Hasan	Ali
1	Bozoğlu	48	54	3	11	2	6	0	3	5
2	Ahur	23	21	1	1	0	1	3	1	5
3	Yalaközü	14	15	0	2	0	0	1	1	5
4	Yalakçukurani	25	25	0	6	1	2	1	1	3
5	Saçak	57	55	3	8	3	2	1	3	7
6	Kara Mustafa	15	14	2	3	3	1	1	0	1
7	Kadıözü	23	22	2	3	5	1	1	1	3
8	Eymür	8	9	1	2	1	0	0	0	0
9	Hacılar	19	22	3	2	1	2	0	0	1
10	Aliözü	21	21	1	5	3	1	2	0	2
11	Çalcaviran	18	18	2	1	2	2	1	4	1
12	Okçuk	14	14	3	2	2	1	0	0	1
13	Gelik	7	6	2	0	1	0	0	0	0
14	Şeyh Doğan	24	23	1	6	1	3	1	2	0
15	Kımk	6	6	1	1	0	1	0	1	0
16	Kızıllar	8	8	0	1	1	0	0	1	1
17	Bedil	15	15	0	1	0	1	0	2	4
18	Bayındır	8	7	0	0	3	0	0	2	2
19	Kadıköy	12	12	3	0	0	2	0	0	2
20	Çölmekci	9	12	1	2	0	3	0	0	1
21	Dikenlü	17	15	0	2	2	0	0	2	1
22	Karaköçek	13	13	1	2	2	0	0	2	1
23	Yortan	16	15	2	3	1	1	0	2	2
24	Kalfakolu	9	8	0	1	0	0	0	2	1
25	Ağaköy	16	16	1	2	0	0	0	2	4
26	Saraycık	22	25	2	3	3	4	0	1	4
27	Akhasan	12	10	2	0	0	1	0	0	4
28	Yumaklı	24	24	2	6	2	2	1	0	4
29	Yoncalı	7	8	1	2	1	2	0	0	0
30	Bozcaarmud	7	6	1	0	0	0	1	0	0
31	Kısaç	15	15	1	2	1	0	1	3	1

32	Dağçukuram	9	9	0	0	3	0	0	0	1
33	Elpirek	3	3	1	1	0	0	0	0	0
34	Yakublar	5	5	0	1	0	1	0	0	1
35	Ödüller	2	2	0	2	0	0	0	0	0
36	Virancık	2	2	1	0	0	0	0	0	0
37	Tirbaşı	19	19	1	1	1	0	1	2	2
38	Viran	35	39	4	8	7	4	0	3	2
Genel Toplam		607	613	49	93	52	44	16	41	72

Kaynak: 00666 sıra numaralı ve ML. VRD. TMT. d kodlu Temettüat Defteri

H.1260'lı yıllarda Çerkeş kazasında en çok verilmiş olan hane reislerinin adları incelendiği zaman, söz konusu dönemde kullanılmakta olan hane reisi adlarının belli adlar etrafında temerküz ettiği anlaşılmaktadır.

Hane reisleri genelde erkeklerden oluşmaktadır. Ancak nadir olarak kadın hane reisleri de bulunmaktadır. Bu kadın hane reislerinin adları nefis-i Çerkeş'te Karalar Mahallesi'nde Fatıma, Şerife, Aişe olarak üç tane gözükmektedir. Her üç kadın hane reislerinin haneleri peş peşe yazılmış ilkinde, numara verilmiş diğerlerine ise bilahane kaydı ile hane numarası verilmeden kaydedilmişlerdir (Karalar Mahallesi 103 nolu hane reisi 'Hidayetzade kerimesi Aişe Hanım' aynı mahallede bunu müteakiben bilahane hane reisi 'Hidayetzade kerimesi Şerife Hanım ve yine aynı mahallede bilahane 'Hidayetzade Kerimesi Fatma Hanım).

"Tablo III/a'da Nefs-i Çerkeş/ Çerkeş ilçe merkezi mahallelerindeki hane reislerine en çok verilmiş isimler yer almaktadır. En fazla kullanılan adlar arasında ilk sırayı peygamber adları almaktadır. Ehl-i Beyt ve ilk dört halife adları da çoğunluk teşkil etmektedir. Bu tabloya göre en çok kullanılan isimler sırasıyla Mehmed (68), Ahmet (39), Ali (36), Hüseyin (35), Mustafa (34), Hasan (12) ...olarak devam etmektedir. Köylerde hane reislerine en çok verilen adları da Mehmed (93), Ali (72), Ahmed (49), Mustafa (44), Hasan (41), Ömer (16)...şeklinde sıralamak mümkündür. Nitekim bu husus Tablo 3/b'de görülmektedir.

3. Hane Reisinin Vasıfları ve Lakapları: H 1261 tarihli Çerkeş Temettüatı'na göre kullanılmakta olan lakaplar vasıflar ve sülale adları bize XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş'in sosyal yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu bakımdan temettüat defterleri sosyal tarih açısından önemli veriler sunmaktadır. Hane, Osmanlılarda önemli bir yere sahiptir. Yerleşim yerinin en küçük birimi olan hane halkın devlete karşı olan vazifelerini yerine

getirmede önemli bir konumda idi. Mahalle ve hane birimleri bu konuda önemli bir ölçü olarak kabul ediliyordu. Mesela halkın ödeyeceği vergilerin dağıtımında hane ve mahallenin bir ölçü olmasının yanında akraba ve yakınların oturduğu mahalleler aynı zamanda sosyal ve dini hizmetlerin görülmesinde önemli bir yere sahiptir (Çadırcı, 1991: 40). Mahallenin en önemli kişisi dini hizmeti yürütmekle vazifeli olan din görevlileri idi. Muhtarlık teşkilatı kurulana kadar din görevlisi tek başına mahallede devletin gören gözü ve işiten kulağı idi. Bulunduğu yerleşim yerinde devleti temsil ediyordu; çevrenin temizliğinden, ufak tefek halkın problemlerinin çözülmesinden ve mahallenin tertip ve düzeninden sorumlu idi (Kazıcı, 2001: 263–264). Ayrıca Osmanlı döneminde okuma yazma bilenlere verilen efendi lakabı imamlara da veriliyordu. Bu uygulama da imamların gerek halk ve gerekse devlet nezdinde ki konumunu belirlemede önemli bir etkendi.

Osmanlılarda kişiye verilen lakaplar dini kökenli, etnik kökenli, sıfat kökenli, asker ünvanlı, yer adı, hayvan adı, meslek adı, vs. şeklinde sıralanmaktadır. Mesela Hacılar köyünde 19 nolu hanede “İmamoğlu Ahmed”, aynı köyün 8 nolu hane reisi” Kürtoğlu Osman”, aynı köyün 17 nolu hane reisi “Köseoğlu Veli”, “İdris Mahallesi'nin 14 nolu hane reisi ”Sipahioğlu Ahmed Bey”, “İdris Mahallesi 'nin19 nolu hane reisi “Kartaloğlu Mehmed Bey”, “İdris Mahallesi'nin 23 nolu hane reisi “Aydınlıoğlu Hacı Osman”, “İdris Mahallesi'nin 43 nolu hane reisi “Çakmakçıoğlu Hüseyin”, “İdris Mahallesi'nin 51nolu hane reisi “Esmerinoğlu Mehmed Bey”, “İdris Mahallesi 'nin 101 nolu hane reisi “Terzi Ömeroğlu Osman”, vs şeklinde sıralanabilir.

Yer yer onur kırıcı lakaplar da bulunmaktadır. Mesela Çalcaviran karyesinden 5 nolu hane reisi “Kabasakaloğlu Hasan”, aynı karyenin 10 nolu hane reisi “Karabaşoğlu İbrahim”, aynı karyenin 11 nolu hane reisi “Karabaşoğlu Hasan”, Kadıözü karyesinden 3 nolu hane Reisi “Kırlıoğlu Hüseyin”, aynı karyenin 14 nolu hane reisi” Şurbacıoğlu (çorbacıoğlu) Süleyman”, Bozoğlu karyesinden 5 nolu hane reisi “Delikiloğlu Mehmed”, 8 nolu hane reisi “Arapoğlu Mehmed”, aynı karyeden 11 nolu hane reisi “Çopuroğlu Memiş “gibi.

Tablo IV/a. Mahalle Hane Reislerine En Çok Verilmiş Vasıflar																	
Sıra No	Mahalle Adı	Numaralı Hane	Netice	Kara	Deli	Hacı	Hoca	Monla	Ağa	Bey	Hafız	Usta	Efendi	Şeyhzade	Şeyh	Seyyid	İmam
1	Karalar	109	109	1	1	1	1	2	2	38	1	0	3	0	0	2	0
2	Okçular	84	83	2	5	4	0	3	4	15	2	2	4	0	0	3	0
3	Kurtlar	77	75	0	0	2	0	0	2	11	1	2	11	4	0	2	0
4	İdris	102	102	0	2	6	8	0	2	14	1	1	3	0	0	0	0
Genel Toplam		372	369	3	8	23	9	5	10	78	5	5	21	4	0	7	0

Kaynak: 00666 sıra numaralı ve ML. VRD. TMT. d kodlu Temettüat Defteri

Hiç lakap takılmadan Kurtlar Mahallesinin 8 nolu hane reisi “Merikoğlu Ömer Bey”, Dağçukurani karyesinden 8 nolu hane reisi “Ömeroğlu Adulkadir”, Kadıköy karyesinden 12 nolu hane reisi “Recepoğlu Ali”, misallerinde olduğu gibi şeklinde yazılan hane reisleri de bulunmaktadır. Kullanılan lakaplar genelde sülale adlarını da vermektedir. Mesela Karalar Mahallesi’nin 1 nolu hane reisi “Kayacızade Seyyid Mehmed Ağa” gibi...

Tablo IV/b. Köylerdeki Hane Reislerine En Çok Verilmiş Vasıflar																	
Sıra No	Köy Adı	Numaralı Hane	Netice	Kara	Deli	Hacı	Hoca	Monla	Ağa	Bey	Hafız	Usta	Efendi	Şeyhzade	Şeyh	Seyyid	İmam
1	Bozoğlu	48	54	0	0	0	0	2	0	14	0	0	0	0	0	1	0
2	Ahur	23	21	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
3	Yalaközü	14	15	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	2	0
4	Yalakçukurani	25	25	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	0

5	Saçak	57	55	1	0	0	0	0	0	1	4	0	0	0	0	0	0
6	Kara Mustafa	15	14	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
7	Kadıözü	23	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
8	Eymür	8	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	Hacılar	19	22	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
10	Aliözü	21	21	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	3	2	1	0
11	Çalcavira n	18	18	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
12	Okçuk	14	14	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Gelik	7	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
14	Şeyh Doğan	24	23	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0
15	Kımk	6	6	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0
16	Kızıllar	8	8	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
17	Bedil	15	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	Bayındır	8	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
19	Kadıköy	12	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20	Çölmekci	9	12	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
21	Dikenlü	17	15	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
22	Karaköçek	13	13	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
23	Yortan	16	15	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
24	Kalfakolu	9	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
25	Ağaköy	16	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0

5																	
26	Saraycık	22	25	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
27	Akhasan	12	10	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
28	Yumaklı	24	24	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
29	Yoncalı	7	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
30	Bozcaarmud	7	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
31	Kısaç	15	15	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
32	Dağçukuranı	9	9	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
33	Elpirek	3	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
34	Yakublar	5	5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
35	Ödüller	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
36	Virancık	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
37	Tırbaşı	19	19	0	0	0	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0
38	Viran	35	39	0	0	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0
	Genel Toplam	607	613	1	0	3	0	8	8	39	0	0	7	4	2	7	1

Kaynak: 00666 sıra numaralı ve ML. VRD. TMT. d kodlu Temettuat Defteri

Hane reislerinin adları yanında çeşitli sınıflara da yer verilmiştir. XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş kazasında hane reislerine en çok verilmiş olan sınıflar iki tablo halinde; yani Tablo IV/a'da Çerkeş ilçe merkezinde ve Tablo IV/b'de de Çerkeş köy yerleşim yerlerinde hane reislerine en çok verilmiş vasıflar/ sınıflar görülmektedir. Buna göre söz konusu dönemde Çerkeş kaza merkezinde hane reislerinin en çok kullandıkları sınıflar

sırasıyla bey (78), hacı (23) , efendi (21), ağa (10), molla (5), usta (5)... şeklinde sıralanmaktadır.

XIX. yüzyıl ortalarında Çerkeş'e bağlı köy yerleşim yerlerinde ise yine en çok kullanılmış sıfatlar sırasıyla bey (39), efendi (7), imam (1), monla (8), ağa (8), hacı (3), şeklinde yer almaktadır. Nitekim bu husus ayrıntılı olarak Tablo IV/b'de yer almaktadır.

Hane reislerinin taşıdığı söz konusu sıfatlarla ilgili olarak kısaca bir değerlendirme yapacak olursak diyebiliriz ki, Mesela, Monla (molla) dini vazifeyi yapacak derecede dini bilgiye sahip ve din görevlisinin bulunmadığı ve ihtiyaç görüldüğü takdirde kendisinden faydalanabilecek kişiler için kullanılmaktadır. Hafız, Kuran'ı ezberlemiş ve dini vazifeyi yapabilecek veya yapan kişiler için kullanılmaktadır. Seyyid, Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hasan'ın neslinden gelenleri ifade için kullanılır. Genelde hak edenlere ve bir saygının ifadesi olarak verilmiş olan lakaplar ve sıfatlar sülale adlarını da vermektedir. Bu durum da bizlere sosyo-kültürel hayatta dini hayatın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Maalesef bu güzel vasıfların yanında ak, kara, sarı, deli, çilli gibi onur kırıcı sıfatların kullanılması hoş olmamıştır.

Tablo V/a. Mahallelerde Meslekleri Belirtilenler										
Sıra No	Mahalle Adı	Numaralı Hane	Netice	Ameliman da	Çoban	Kalaycı	Muallim	Boyacı	Ticaret	Erbabı Ziraat
1	Karalar	109	109	0	0	0	0	0	0	20
2	Okçular	84	83	0	0	0	0	0	0	14
3	Kurtlar	77	75	0	0	0	0	0	0	16
4	İdris	102	102	0	0	1	0	1	0	22
Genel Toplam		372	369	0	0	1	0	1	0	72

Kaynak: 00666 sıra numaralı ve ML. VRD. TMT. d kodlu Temettüat Defteri

Hane Reisinin Meslekleri: Meslek, fert ve toplum arasında etkileşimi sağlayan önemli bağlardan birisidir. İnsan, üreten ve tüketen bir varlıktır. İnsanın tüm ihtiyaçlarını karşılayabilmesi oldukça zordur. Hatta imkânsızdır. Bu bakımdan insan başkalarından yardım almak ve bazı şeyleri paylaşmak

zorundadır. İşte bu mecburiyetten dolayı iş bölümü ortaya çıkmıştır. Belli bir malın üretimini yapanlar zamanla uzmanlaşmaları sayesinde meslek dağılımlarına gidilmiştir. Meslek fertlerin geçimini sağlayan ve onların genel sosyal statülerini belirleyen ve kendine ait bazı kuralları olan bir faaliyet şeklidir.

Tablo V/b. Köylerde Meslekleri Belirtilenler										
Sıra No	Köy Adı	Numaralı Hane	Netice	Amelmande	Çoban	Kalaycı	Muallim	Boyacı	Ticaret	Erbabı Ziraat
1	Bozoğlu	48	54	0	0	0	1	0	0	27
2	Ahur	23	21	0	0	0	0	0	0	13
3	Yalaközü	14	15	0	0	0	0	0	0	12
4	Yalakçukuramı	25	25	0	0	0	0	0	0	23
5	Saçak	57	55	0	1	0	0	0	0	37
6	Kara Mustafa	15	14	0	0	0	0	0	0	14
7	Kadıözü	23	22	0	0	0	0	0	0	10
8	Eymür	8	9	0	0	0	0	0	0	5
9	Hacılar	19	22	0	0	0	0	0	0	13
10	Aliözü	21	21	0	0	0	0	0	0	17
11	Çalcaviran	18	18	0	0	0	0	0	0	12
12	Okçuk	14	14	0	0	0	0	0	0	12
13	Gelik	7	6	0	0	0	0	0	0	3
14	Şeyh Doğan	24	23	1	0	0	0	0	0	12
15	Kınık	6	6	0	0	0	0	0	0	5
16	Kızıllar	8	8	0	0	0	0	0	0	5
17	Bedil	15	15	0	0	0	0	0	0	13
18	Bayındır	8	7	0	0	0	0	0	0	11
19	Kadıköy	12	12	0	0	0	0	0	0	11
20	Çölmekci	9	12	0	0	0	0	0	0	5
21	Dikenlü	17	15	0	0	0	0	0	0	8
22	Karaköçek	13	13	0	0	0	0	0	0	10
23	Yortan	16	15	0	0	0	0	0	0	12
24	Kalfakolu	9	8	0	0	0	0	0	0	6
25	Ağaköy	16	16	0	0	0	0	0	0	12

26	Saraycık	22	25	0	0	0	0	0	0	17
27	Akhasan	12	10	0	0	0	0	0	0	9
28	Yumaklı	24	24	0	0	0	0	0	0	15
29	Yoncalı	7	8	0	0	0	0	0	0	5
30	Bozcaarmud	7	6	0	0	0	0	0	0	6
31	Kısaç	15	15	0	0	0	0	0	0	12
32	Dağçukuramı	9	9	0	0	0	0	0	0	8
33	Elpirek	3	3	0	0	0	0	0	0	3
34	Yakublar	5	5	0	0	0	0	0	0	5
35	Ödüller	2	2	0	0	0	0	0	0	2
36	Virancık	2	2	0	0	0	0	0	0	0
37	Tirbaşı	19	19	0	0	0	0	0	0	12
38	Viran	35	39	0	0	0	0	0	0	34
Genel Toplam		607	613	1	1	0	1	0	0	436

Kaynak: 00666 sıra numaralı ve ML. VRD. TMT. d kodlu Temettüat Defteri

Temettüat defterlerinde hane reislerinin adlarını yazan satırın üzerinde bunların mesleği ile ilgili kısa not bulunmaktadır. Mesela, “erbab-ı ziraattan idiği”, “amelmandan idiği”, “muallim” şeklinde olduğu gibi... Ancak incelemeye çalıştığımız Çerkeş Temettüat Defterinde kasaba halkının büyük kısmının tarım ve hayvancılıkla uğraştığı görülmektedir. Bu yüzden genelde ismin üzerinde meslek olarak “erbab- ı ziraat tan idiği” ibaresine yer verilmiştir. Sayım esnasında bazılarının mesleklerini belirtmediği anlaşılmaktadır. Tablo 5/a’da Çerkeş merkezindeki mesleki dağılım ve Tablo V/b’de köylerdeki mesleki dağılım görülmektedir. İlçe genelinde meslek dağılımı açısından çeşitlilik ve mesleki faaliyet yapanlarının sayılarının yok denecek kadar az olması faal nüfus içerisinde yardımcı aile fertlerinin sayısının oldukça yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Çerkeş kasaba merkezini gösteren Tablo V/a’dan anlaşıldığına göre toplam mesleklerini belirten 72 hane reisinin içerisinde farklı bir mesleki faaliyeti yapmakta olanlar, sadece birer adet boyacı ve kalaycıdan ibarettir. Bu meslek sahipleri de İdris Mahallesi’nde ikamet etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada XIX. yüzyıl ortalarında Osmanlı Devleti tarafından, Hicri 1260-1261 Miladi ise 1844-1845 tarihleri arasında yapılan temettüat tahriri çalışması esnasında Ankara eyaletinin Çankırı Sancağına bağlı Çerkeş Kazası için temettüat defteri incelenmiştir. Çalışmada ortaya konulduğu gibi XIX. yüzyılın ortalarında Çerkeş'in 4 mahallesi, 38 köyü ve 1 çiftliği bulunmaktadır. Miladi 1845 yılındaki temettüat tahrir çalışmasına göre merkezdeki 4 mahallede toplam 369 hane, 38 köyde ise 613 hane ve 1 haneli çiftlik olmak üzere tüm yerleşim yerlerinde toplam 983 hane yaşamaktadır. Hane sayısı 1 ile 10 arasında olan 15 kadar yerleşim yeri bulunmaktadır. Osmanlılarda vergiye esas olan bu hanelerden hareketle bir yerleşim yerinde kaç kişinin yaşadığını bulmak için günümüz Osmanlı tarihçilerinin de uyguladığı üzere bu çalışmada da hane sayısı 5 ile çarpılarak tahmini nüfus 4 915 olarak elde edilmiştir.

Yerleşim yerlerinin adlarına bakıldığında ise, yapılan çalışmadan da anlaşılacağı üzere yerleşim yerlerinin adları Türkçe olup Çerkeş'te yaşayan halk da Türkmenlerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, yerleşim yerleri genellikle kurucuları olan Türkmen beylerinin adlarını taşımaktadır. Temettüat defterlerine vergiye esas olan hane reislerinin adları kaydedilmiştir. Hane reisi adları ise, belli adlar etrafında toplanmıştır. Bu adlar arasında, Hz Muhammed'in dört büyük adından üçü (Mehmed, Ahmet ve Mustafa) yoğun olarak bulunmaktadır. Bunu "Evladı-ı Resul" adları ve diğer İslam büyüklerinin adları izlemektedir. Bununla birlikte; söz konusu defterlerde kadın hane reisi isimlerine de rastlanılmaktadır. Kadın hane reisi isimleri ise, Fatıma, Şerife, Aişe olup temettüat defterine peş peşe kaydedilmiştir. Haneleri ise, kasaba merkezinde Karalar Mahallesi de bulunmaktadır. Ayrıca, hane reislerine çeşitli lakaplar ve sıfatlar da verilmiştir. Söz konusu lakaplar arasında coğrafi yer adı, meslek adı, hayvan adı ve etnik kökenli lakaplar da bulunmaktadır. Bunlar arasında İmamoğlu, Köseoğlu, Aydınoğlu, Kartaloğlu, Çakmakçıoğlu, Esmerinoğlu, Terzi ve Ömeroğlu gibi adlar öne çıkmaktadır. Ancak, defterlerde olumsuz lakaplara da rastlanılmaktadır. Bunlara örnek olarak Kabasakaloğlu, Kirlioğlu, Delikiloğlu, Çopuroğlu gösterilebilir. Kullanılan lakaplar genellikle sülale adlarına işaret edilmektedir. Yanı sıra, Merikoğlu Ömer, Ömer oğlu Abdulkadir gibi lakapsız hane reisleri de bulunmaktadır. Hane reislerinin adlarının yanında ak, kara, sarı, çilli, deli gibi çeşitli sıfatlar da bulunmaktadır. Tüm yerleşim yerlerinde hane reislerinin adlarının yanında "bey" ve "efendi" ifadelerinin yaygın olarak kullanılması da bizlere

bölgede yaşayan halkın birbirlerine karşı çoğunlukla saygılı davrandıkları ve beşeri ilişkilerin nezaket çerçevesi içerisinde yürüdüğünü göstermektedir. Yukarıdaki bilgiler bizlere sosyal yapıda dini ve milli kültürün ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Çalışmanın esasını teşkil eden 00666 nolu temettuat defterleri, meslekler açısından incelendiğinde ise, Çerkeş Kasabasında hane reislerinin büyük çoğunluğu çiftçidir. Şehir merkezinde dahi çiftçilik ve hayvancılık ağırlıklı olarak yapılmaktadır. Diğer taraftan din görevlisi, işçi, muallim, demirci, boyacı ve çoban olarak hayatını kazananlar da bulunmaktadır. İncelenen söz konusu defterden şehir merkezinde nüfusa göre ihtiyaçları karşılayacak sayıda esnafın olmadığı anlaşılmaktadır. Esnafların fazla olmaması; halkın genelde zaruri ihtiyaçlarını aile içerisinde, yakın çevreden, iyi komşuluk, yardımlaşma ve dayanışma ile sağladığı anlaşılmaktadır. Hane halkının tüm fertleri ücretsiz aile işçisi olarak üretim faaliyetlerine katıldığı için iş gücü yok denecek kadar azdır. Söz konusu defterlerde Çerkeş kazası demografik açıdan incelendiğinde halkın tamamının Türk ve yukarıda da ifade edildiği gibi 1845 yılındaki tahmini nüfusun 4 915 olduğu anlaşılmaktadır. 2015 yılına gelindiğinde ise Çerkeş kasabasının toplam nüfusu 16 539 olup bunun 9 357 kadarı ilçe merkezinde ve 7 182 kadarı da köylerde yaşamaktadır.

Sonuç olarak Çerkeş Kasabasıyla ilgili olarak, 1261 tarihli temettuat kayıtları incelenerek yapılan bu çalışmada, Tanzimat ile uygulamaya konulan yeni vergi düzenlemesi, kazanın demografik durumu; hane yapısı, nüfusu, meslek dağılımı ve türleri vs. yanında bölgenin coğrafi konumu ve iklim şartları hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu bağlamda, Temettuat Tahrir Defterleri gelecek nesiller için tarih ve kültür hazinesidir. Osmanlı arşivinde bulunan bu tarihi vesikalar günümüz insanın hizmetine sunulabilmesi için kapsamlı ve hızlı bir çalışma yapılmalı ve araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (1992). Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, (2000) Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Çadırcı, M. (1991) Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Güran, T. (1989) Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Güran, T. (2000) "19. Yüzyıl Temettüat Tahrirleri, Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, ss. 73-94, Ankara: Devlet İstatistikleri Enstitüsü Yayınları.

Göyünç, N. (1997) "Hane" İslam Ansiklopedisi, C. XV, ss. 552-553, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kankal, A. (2011) "XVI. yy. Osmanlı İdari Taksimatında Çankırı Sancağı ve Çankırı Kazası", Geçmişten Geleceğe Çankırı III. Çankırı Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri, Çankırı: Çankırı Valiliği Yayınları.

Karamursal, Z. (1989) Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaynar, R. (1991) Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kazıcı, Z. (1977) Osmanlılarda Vergi Sistemi, İstanbul: Şamil Yayınevi.

Kazıcı, Z. (1987) Osmanlılarda İhtisap Müessesesi (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat), İstanbul: Kültür Basın ve Yayın Birliği Yayınları.

Kazıcı, Z. (2001) İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi, İstanbul: Kayhan Yayınları.

Kütükoğlu, M. (1995) “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten, ss 395-412, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1985) Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Parlatır, İ. (2006) Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Yargı yayınları.

Serin, M. (1998) “Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettüat Defterleri” I. Milli Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar) 20-21 Nisan 1998, 717-728, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

TÜİK. (2013) Seçilmiş Göstergelerle Çankırı 2012, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası,

Türkoğlu, Ö. (1999) Salnamelerde Çankırı, Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Çankırı (Kengiri) Sancağı (1869-1903), Çankırı Valiliği Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1969) “Murad I”, İslam Ansiklopedisi, C. VIII, ss. 587-598, İstanbul: Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları.

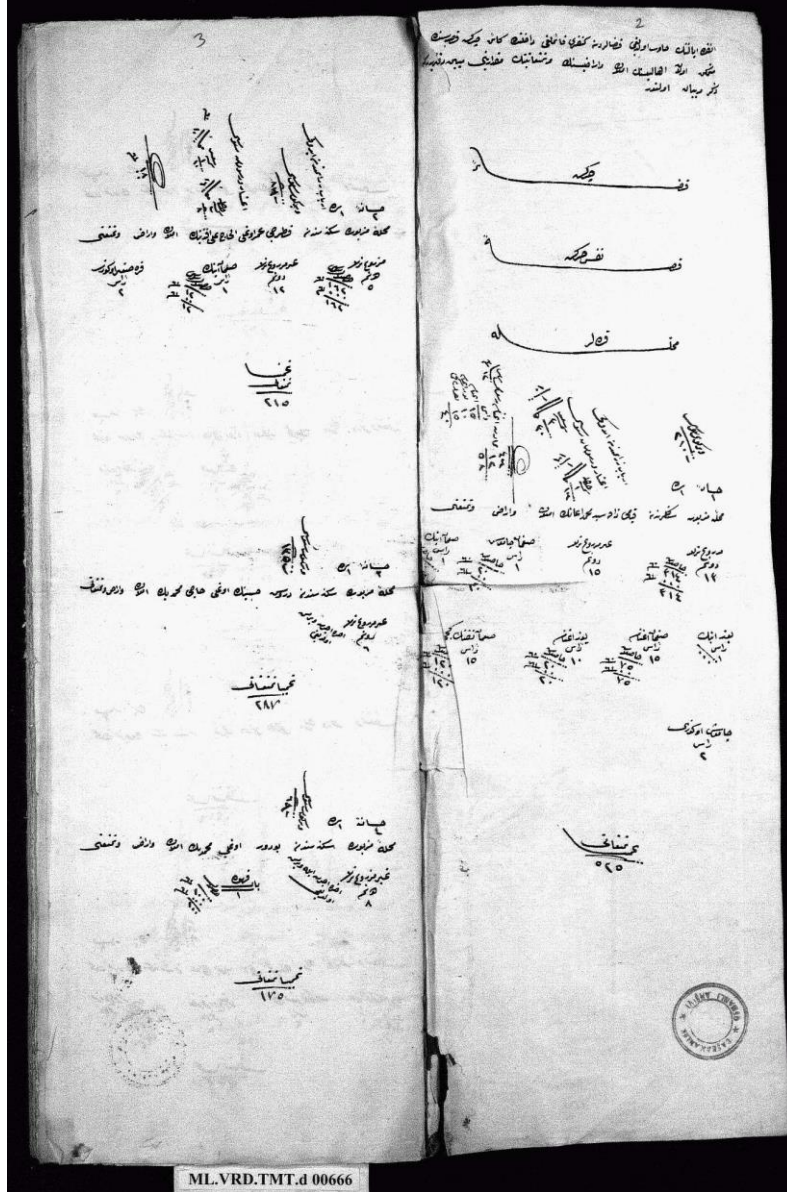
Yurtseven, A. (1991) Osmanlıların Son Döneminde Sosyal Siyaset Uygulamaları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi.

Yurtseven, A. (2013). “XIX. Yüzyılın Ortalarında Kurşunlu Kazası'nın Sosyal Durumu”. *International Journal Of Human Sciences*,10(1), 795-819.

http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1059, Erişim Tarihi: 15.05.2016

EK BELGELER VE TABLOLAR

Belge1. 1261 Tarihli Çerkeş Temettüat Defterinin 2. ve 3. sayfaları

Belge 2. 1261 Tarihli Çerkeş Temettuat Defterinin 98-99 sayfaları

